

Ewa Spigarska

Uniwersytet Gdański, Wydział Zarządzania w Sopocie
ewa.spigarska@ug.edu.pl

POLITYKA RACHUNKOWOŚCI ZAKŁADÓW UBEZPIECZEŃ WOBEC DYREKTYWY WYPŁACALNOŚĆ II I MSSF 4 FAZA II

Streszczenie: Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na problemy, przed jakimi staną zakłady ubezpieczeń, opracowując swoją politykę rachunkowości w związku z planowaną zmianą Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej dotyczących bezpośrednio ubezpieczycieli (MSSF 4 faza II, MSSF 9), jak i zmianą przepisów w zakresie wypłacalności (dyrektywa Wypłacalność II). Niestety, regulacje w tym zakresie w wielu przypadkach nie są zbieżne, co spowoduje uzyskanie różnych informacji finansowych przez użytkowników sprawozdań sporządzanych na potrzeby prawa bilansowego i sprawozdań opracowywanych dla potrzeb wypłacalności. Zakłady ubezpieczeń, o ile to możliwe, powinny stosować jednolite zasady ujmowania i wyceny poszczególnych operacji finansowych dla potrzeb wymienionych regulacji. Jednak mogą wystąpić różnice, co zostanie zasygnalizowane w niniejszym artykule.

Słowa kluczowe: polityka rachunkowości, Wypłacalność II, umowa ubezpieczenia, MSSF 4 faza II.

Klasyfikacja JEL: E20, I12, E24.

THE ACCOUNTING POLICY OF INSURANCE COMPANIES IN THE FACE OF THE SOLVENCY II DIRECTIVE AND IFRS 4 PHASE II

Abstract: The objective of this article is to highlight the problems which insurance companies will face when developing their accounting policy in relation to the planned changes in the International Financial Reporting Standards affecting insurers (IFRS

4 Phase II, IFRS 9) and also changes in the Solvency II directive. Unfortunately regulations in this regard do not coincide in many cases, which will result in a variety of financial information in reports for the purpose of accounting laws and reports prepared for the purpose of solvency. Insurance companies, if possible, should apply uniform principles for recognizing and measuring individual financial operations. However, there may be differences, which will be indicated in this article.

Keywords: accounting policies, Solvency II, insurance contract, IFRS 4 Phase II.

Wstęp

W związku z gwałtownymi zmianami zachodzącymi na rynkach finansowych, w tym przede wszystkim nasilającymi się przypadkami upadłości instytucji finansowych, należy dążyć do zagwarantowania jak największego bezpieczeństwa konsumentom, którzy powierzają swoje środki finansowe takim instytucjom. Dotyczy to przede wszystkim takich jednostek gospodarczych, jak banki, fundusze inwestycyjne i emerytalne oraz zakłady ubezpieczeń. W odpowiedzi na występujące zjawiska kryzysowe na świecie polskie instytucje państwowe nadzorujące polskie instytucje finansowe, takie jak Komisja Nadzoru Finansowego, Narodowy Bank Polski oraz Ministerstwo Finansów, podjęły określone działania zmierzające do podtrzymania stabilności systemu finansowego. Spowodowało to, że w Polsce w ostatnich latach nie wystąpiło zjawisko zagrożenia „toksycznymi” aktywami i żaden podmiot w sektorze finansowym nie znalazł się w obliczu upadłości [więcej patrz: *Polski rynek* 2010, s. 13–17].

Działania takie zostały również podjęte w skali międzynarodowej. W przypadku zakładów ubezpieczeń, w celu zmniejszenia ryzyka związanego z prowadzoną działalnością, a przede wszystkim w celu zwiększenia płynności, uchwalono dyrektywę Wyplącalność II. Planowane jej wprowadzenie wyprzedzi niestety wprowadzenie znowelizowanego Międzynarodowego Standardu Sprawozdawczości Finansowej 4 „Umowy ubezpieczeniowe” faza II, co w konsekwencji spowoduje rozbieżności w zakresie ujmowania operacji finansowych dla potrzeb wyplącalności i dla wymagań prawa bilansowego. W artykule zostaną przedstawione wybrane problemy dotyczące polityki rachunkowości, przed jakimi staną zakłady ubezpieczeń w związku z wprowadzanymi regulacjami. Niestety, nie można ich jeszcze sformułować jednoznacznie, gdyż MSSF 4 faza II jest w trakcie konsultacji.

Zarówno zakłady ubezpieczeń, jak i reasekuracji są zobowiązane ujmować aktywa i zobowiązania zgodnie z przyjętymi przez Komisję MSR/

MSSF. Wycena aktywów i zobowiązań następuje zgodnie z MSSF, pod warunkiem, że są one zgodne z zasadami określonymi w Dyrektywie Wypłacalność II. W sytuacji gdy Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej umożliwiają wycenę według kilku metod, zakłady ubezpieczeń i reasekuracji muszą stosować tylko metody zgodne z art. 75 dyrektywy 2009/138/WE.

W przypadku gdy metody zawarte w MSSF nie są zbieżne ze sposobem wyceny zawartym w dyrektywie Wypłacalność II, należy zastosować inne metody zgodne z wymienioną dyrektywą.

1. Pojęcie polityki rachunkowości

Do ustawy o rachunkowości pojęcie polityki rachunkowości wprowadzono w 2000 r. Polskie prawo bilansowe określa przyjęte zasady (politykę) rachunkowości jako wybrane i stosowane przez jednostkę rozwiązania dopuszczone ustawą, w tym kontekście także określone w Międzynarodowych Standardach Rachunkowości, zapewniające wymaganą jakość sprawozdań finansowych (por. art. 3 pkt. 11 Ustawy o rachunkowości).

Według KSR Nr 7 (rozdz. III pkt 3.1–3.3) mówiącym o zmianach zasad (polityki) rachunkowości, wartościach szacunkowych, poprawianiu błędów, zdarzeniach następujących po dniu bilansowym w zakresie ich ujęcia i prezentacji, jednostka gospodarcza jest zobowiązana stosować przyjętą politykę rachunkowości przy prowadzeniu ksiąg rachunkowych oraz sporządzaniu i prezentacji sprawozdania finansowego. Polityka rachunkowości powinna zapewnić wiarygodność (kompletność), bezstronność, przydatność oraz zrozumiałość prezentowanych w sprawozdaniu finansowym informacji. W polityce rachunkowości należy ustalić przede wszystkim: zasady klasyfikacji i grupowania zdarzeń gospodarczych do odpowiednich pozycji sprawozdania finansowego, metody wyceny aktywów i pasywów oraz ustalania wyniku finansowego, jak i sposób prezentacji informacji w sprawozdaniu finansowym.

Realizując przejrzystą politykę rachunkowości, jednostka powinna się kierować przede wszystkim zasadami:

- ciągłości,
- kontynuacji działania,
- współmierności,
- ostrożnej wyceny,
- istotności.

Z kolei zgodnie ze znowelizowanymi „Ramami Konceptualnymi Sprawozdawczości Finansowej” do fundamentalnych cech jakościowych użytecznych

informacji finansowych zalicza się przydatność (istotność) i wierne przedstawienie (wierną prezentację). Zwiększenie użyteczności następuje, gdy prezentowana informacja jest porównywalna, weryfikowalna, podana w odpowiednim czasie i zrozumiała. Natomiast informacja jest istotna, gdy wpływa na decyzje podejmowane przez użytkowników, zaś wierne zaprezentowana, jeżeli jest kompletna, neutralna i wolna od błędów rachunkowych [Gad 2013, s. 551–552]. Natomiast celem sprawozdawczości finansowej jest „dostarczenie informacji finansowych dotyczących jednostki sporządzającej sprawozdanie finansowe użytecznych z punktu widzenia aktualnych i potencjalnych inwestorów, kredytodawców i innych wierzycieli w procesie podejmowania decyzji dotyczących dalszego finansowania jednostki” [*Praktyczny przewodnik* 2013, s. 7].

Według przepisów międzynarodowych polityka rachunkowości obejmuje konkretne zasady, metody, konwencje, reguły i praktyki przyjęte przez jednostkę przy sporządzaniu i prezentacji sprawozdań finansowych. Zasadom (polityce) rachunkowości poświęcony jest Międzynarodowy Standard Rachunkowości Nr 8 „Zasady (polityka) rachunkowości, zmiany wartości szacunkowych i korygowanie błędów”, który obowiązuje przy wyborze i stosowaniu zasad (polityki) rachunkowości, księgowym ujmowaniu zasad (polityki) rachunkowości, zmian wartości szacunkowych oraz korekt błędów poprzednich okresów.

Polityka rachunkowości w zakładach ubezpieczeń stanowi narzędzie ograniczania ryzyka operacyjnego, ułatwia zarządzanie procesem sprawozdawczości w zakładzie ubezpieczeń, służy jako podstawa prawidłowego sporządzania sprawozdania finansowego, jak i reguluje, porządkuje i systematyzuje rachunkowość zakładu ubezpieczeń [Baluta 2009, 2011, s. 28].

Według A. Karmańskiej [2003, s. 24] „Ustawa [o rachunkowości] ujmuje rachunkowość ubezpieczyciela w powszechnie znane ramy rachunkowości finansowej, jako uniwersalnego systemu ewidencji działalności gospodarczej. Fakt ten sprawia, że rachunkowość ubezpieczyciela należy postrzegać w praktyce nie jako specyficzny system informacyjny rządzący się własnymi prawami, lecz jako system posiadający wiele wspólnych cech z analogicznymi systemami w podmiotach gospodarczych prowadzących inny rodzaj działalności”.

MSSF 4 „Umowy ubezpieczenia” reguluje zmiany polityki rachunkowości. Zgodnie ze standardem zakład ubezpieczeń może zmienić zasady rachunkowości dla umów ubezpieczenia tylko i wyłącznie wtedy, gdy spowoduje to, że sprawozdania finansowe zakładu ubezpieczeń będą bardziej przydatne albo też bardziej wiarygodne przy podejmowaniu decyzji gospodarczych przez osoby korzystające z tych sprawozdań.

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej sprawozdania zakładów ubezpieczeń i zakładów reasekuracji muszą być dostosowane do wymagań Unii. Szczegółowe regulacje w zakresie sprawozdawczości podmiotów prowadzących działalność ubezpieczeniową zawiera Dyrektywa Rady z dnia 19 grudnia 1991 r. w sprawie sprawozdań finansowych oraz skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń [Dyrektywa 91/674/EEC]. Określa ona przede wszystkim wzory sprawozdań finansowych oraz zasady wyceny aktywów i pasywów podmiotów prowadzących działalność ubezpieczeniową. Wzory sprawozdań zakładów ubezpieczeń zawarte w Ustawie o rachunkowości spełniają wymogi wymienionej dyrektywy.

W zakresie nieuregulowanym przez MSR/MSSF i przepisy polskie, zakłady ubezpieczeń stosują, jeżeli nie jest to sprzeczne z Dyrektywami Unii Europejskiej rozwiązania zawarte w Ogólnie Akceptowanych Zasadach Rachunkowości Stanów Zjednoczonych – US GAAP (*Generally Accepted Accounting Principles*) [por. Gąsioriewicz 2002, s. 162]. US GAAP w zakresie rachunkowości zakładów ubezpieczeń zawierają bardzo szczegółowe zasady i interpretacje, jednak nie uwzględniają specyfiki międzynarodowego rynku europejskiego, co jest zaletą MSR/MSSF.

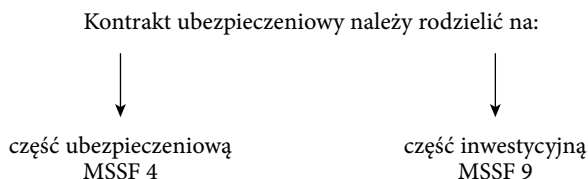
2. Założenia MSSF 4 faza II

Jednym z podstawowych problemów dotyczących zakresu polityki rachunkowości w zakładach ubezpieczeń jest ujęcie w księgach rachunkowych umowy ubezpieczenia. Zgodnie z założeniami projektu MSSF 4 faza II umowa ubezpieczeniowa powinna zostać rozpoznana na najwcześniejszy z momentów:

- początek ochrony ubezpieczeniowej,
- data wymagalności pierwszej składki od ubezpieczonego,
- data, na którą portfel umów ubezpieczeniowych, do którego należy dana umowa, jest portfelem przynoszącym straty.

Zgodnie z dotychczasowymi wymaganiami przychód z tytułu zawarcia umowy ubezpieczenia ujmuje się w dacie zawarcia umowy. Zmiana momentu rozpoznania umowy wpłynie nie tylko na wynik finansowy osiągniany przez zakłady ubezpieczeń, ale również na zobowiązania podatkowe z tytułu podatku dochodowego. W konsekwencji będzie należało dokonać zmiany prawa podatkowego, gdyż w przeciwnym przypadku zwiększą się różnice między wynikiem wykazywanym dla celów bilansowych a wynikiem podatkowym.

Kolejnym problem, na jaki zwraca uwagę B. Baluta [2013] to konieczność wyodrębnienia w budowanych instrumentach wyraźnie odrębnych i niemających cech głównej części umowy ubezpieczenia (rysunek 1).

Rysunek 1. Podział kontraktu ubezpieczeniowego

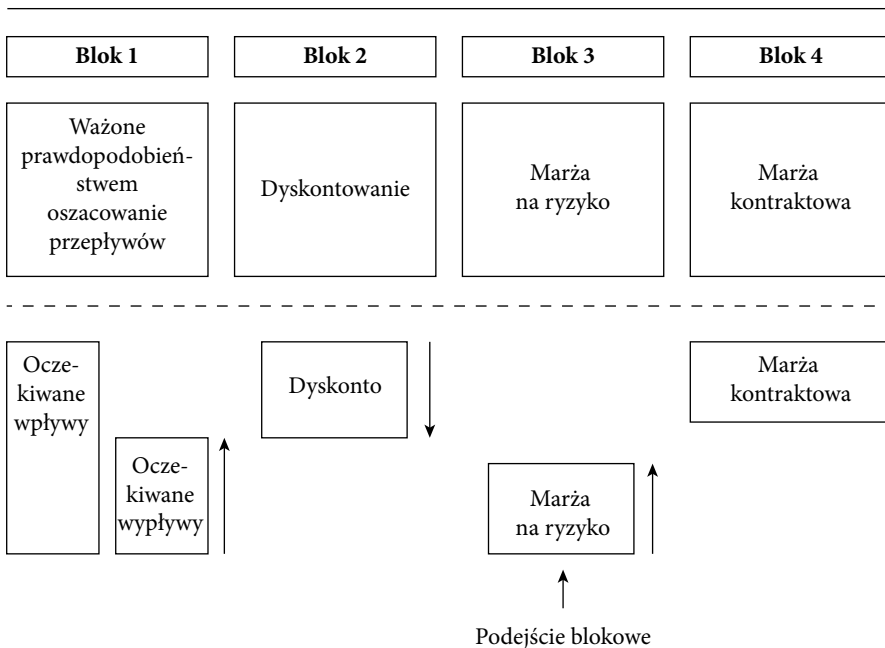
Za instrument wyraźnie odrębny należy uznać taki element, który odpowiada identycznemu kontraktowi, który może zostać sprzedany na rynku w danym kraju. W przypadku zaś instrumentu wyraźnie niewyodrębnionego ubezpieczony nie może odnieść korzyści z jednej części umowy, jeżeli druga część jest nieaktywna. Oznacza to, że takie umowy, jak: umowy gwarancji produktów wydane przez producenta lub dystrybutora, aktywa i zobowiązania podmiotu wynikające z planów emerytalnych, umowy usług ze stałymi opłatami oraz umowy od strony ubezpieczonego będą poza regulacjami zawartymi w MSSF 4 faza II.

Wyceny umowy ubezpieczenia należy dokonywać zgodnie z podejściem blokowym. Zgodnie z MSSF 4 faza II zobowiązania z tytułu umowy ubezpieczeniowej składają się z trzech podstawowych elementów:

- dyskontowanych i ważonych prawdopodobieństwem oszacowanych przepływów,
- marży na ryzyko,
- marży kontraktowej.

W związku z powyższym w podejściu blokowym należy ustalić poszczególne elementy. Podejście to składa się z czterech etapów (rysunek 2).

W ramach I etapu szacuje się przepływy. Po stronie wpływów uwzględnia się podstawowe kategorie przychodów technicznych występujące w zakładach, takie jak składki ubezpieczeniowe, regresy i odzyski po szkodach. Natomiast wypływy obejmują odszkodowania i świadczenia oraz koszty likwidacji szkód. Należy zwrócić szczególną uwagę na koszty akwizycji, które mogą być uwzględnione w przepływach tylko pod warunkiem przypisania ich do portfela umów. W przeciwnym wypadku należy je ująć w rachunku wyników, jako koszty okresu.

Rysunek 2. Podejście blokowe do umowy ubezpieczenia według projektu MSSF 4 faza II

Koszty te będą również specyficznie ujmowane w zakresie ubezpieczeń na życie, gdzie w przypadku rozdzielania umowy na część ubezpieczeniową, ujmowaną zgodnie z MSSF 4, uwzględniane są na poziomie portfela, zaś w zakresie części inwestycyjnej na poziomie umowy.

Do szacowania uwzględnia się tylko przepływy do momentu granicy umowy, który może stanowić:

- moment, do którego zakład ubezpieczeń jest zobowiązany na mocy umowy bądź regulacji prawnych świadczyć ochronę ubezpieczeniową,
- moment, w którym zakład ubezpieczeń może realnie dostosować składkę ubezpieczeniową płaconą przez ubezpieczonego do nowego poziomu ryzyka.

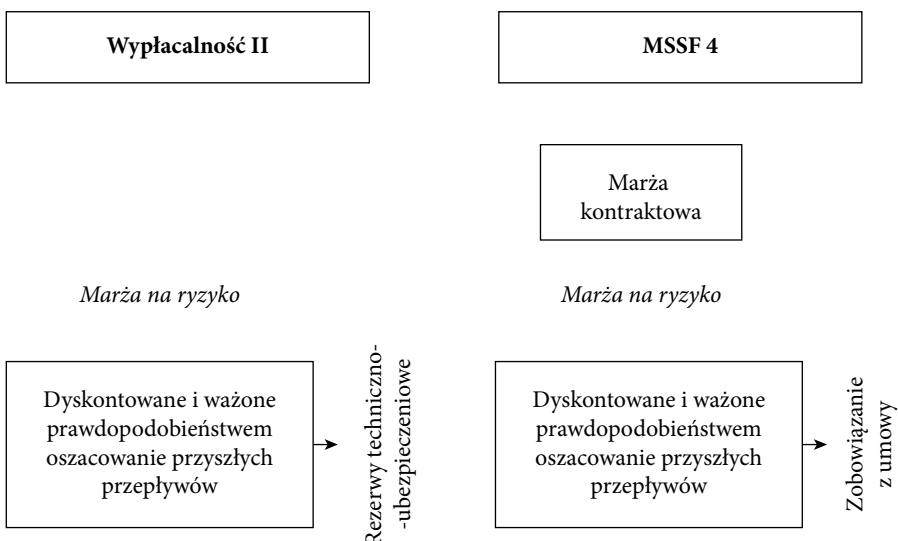
Kolejnym etapem jest proces dyskontowania. Największym problemem jest prawidłowe ustalenie prawidłowego poziomu stop dyskontowej. Stopa ta powinna odzwierciedlać stopy rynkowe związane z przepływami z umów. Musi ona być aktualizowana na każdy dzień sprawozdawczy i nie może zawierać ryzyka danego podmiotu gospodarczego. Zarazem musi być ona krzywą stóp procentowych, a nie pojedynczą stopą. Może być ustalana według podejścia odgórnego lub oddolnego, ale oba podejścia powinny dać jednakowe wyniki.

Natomiast wymieniona marża na ryzyko, zgodnie z podejściem według Międzynarodowych Standardów Sprawozdawczości Finansowej, ma odzwierciedlać ryzyko wynikające z tego, że przepływy pieniężne stanowiące konsekwencję prowadzenia działalności gospodarczej-ubezpieczeniowej mogą się różnić od oczekiwanych wartości.

Zgodnie z projektem standardu nie są narzucone metody szacowania marży na ryzyko (np. wartość zagrożona przy danym poziomie ufności, warunkowa wartość zagrożona czy koszt kapitału).

Ostatnim elementem jest ustalenie marży kontraktowej. Odzwierciedla ona niezarobiony zysk z umowy ubezpieczenia w dniu rozpoznania umowy i pozwala wyeliminować zysk dnia pierwszego. Jest ona rozkładana i amortyzowana w czasie proporcjonalnie do świadczonej ochrony ubezpieczeniowej. Marża kontraktowa nie może wykazywać wartości ujemnych. W sytuacji wyczerpania – wykorzystania tej marży – mamy do czynienia z umową ze stratą. Strata ta rozpoznawana jest w rachunku wyników.

Występuje tutaj różnica w stosunku do dyrektywy Wypłacalność II, zgodnie z którą rezerwy techniczno-ubezpieczeniowe nie zawierają marży kontraktowej (rysunek 3).

Rysunek 3. Wycena umowy ubezpieczenia według dyrektywy Wypłacalność II i projektu MSSF 4 faza II

Kolejnym problemem jest kwestia alokacji składki w przypadku ubezpieczeń majątkowych. W zakresie ubezpieczeń majątkowych można stosować uproszczony model wyceny zobowiązań krótkoterminowych – zamiast podejścia blokowego. Jednak jest to podejście opcjonalne. Zgodnie z tym podejściem zobowiązanie ubezpieczeniowe składa się z dwóch elementów:

- zobowiązań z tytułu pozostałego okresu ochrony (w istocie podobne do obecnej rezerwy składki),
- zobowiązań z tytułu szkód zaistniałych (rezerwa szkodowa).

Zobowiązania z tytułu pozostałego okresu ochrony szacuje się na podstawie odpowiedzialności przypadającej na pozostały okres ochrony. Odpowiadają one najczęściej łącznej wartości składek pomniejszonych o koszty akwizycji.

Podstawowym problemem w przypadku tej metody ustalania zobowiązań jest uwzględnianie składki otrzymanej, a nie przypisanej. Składki należne z tytułu płatności ratalnych powiększają zobowiązanie z tytułu pozostałego okresu ochrony w momencie otrzymania. Zarazem w metodzie, w przypadku umów krótkoterminowych – do 1 roku, koszty akwizycji ujmuje się w rachunku wyników w momencie ich powstania, bez konieczności rozliczania ich w czasie, jak również nie ma obowiązku dyskontowania wartości pieniądza w czasie.

Natomiast zobowiązania szkodowe składają się z trzech elementów (podejście blokowe):

- wartości oczekiwanej przyszłych przepływów pieniężnych z tytułu szkód, które już zaistniały,
- wartości pomniejszonej o efekt dyskontowania w celu uwzględnienia wartości pieniądza w czasie,
- wartości powiększonej o marżę na ryzyko – maksymalną kwotę, jaką zakład ubezpieczeń byłby skłonny zapłacić, aby uwolnić się od zobowiązań.

Zgodnie z założeniami zawartymi w projekcie MSSF 4 faza II należy przeprowadzić test, czy w portfelu umów ubezpieczeniowych znajdują się umowy generujące straty. Test taki polega na porównaniu odpowiedzialności przypadającej na pozostały okres ochrony z wartością bieżącą przyszłych przepływów pieniężnych, ustaloną w taki sposób jak zobowiązania szkodowe [Soleniec i Mandela 2013, s. 37].

Bezwzględnie stosując MSSF 4 faza II będzie należało zastosować regulacje zawarte w MSR 8 „Zasady (polityka) rachunkowości, zmiany wartości szacunkowych i korygowanie błędów”, który wymaga podejścia retrospektywnego.

3. MSSF 4 faza II a Wypłacalność II

Polityka rachunkowości zakładów ubezpieczeń powinna również uwzględniać wymogi Dyrektywy Wypłacalność II, która postuluje, że standardy wyceny do celów nadzoru powinny być maksymalnie, jak to możliwe, zgodne z międzynarodowymi regulacjami w dziedzinie rachunkowości. Oznacza to, że dokonując oceny sytuacji finansowej zakładów ubezpieczeń, należy oprzeć ją na solidnych zasadach ekonomicznych i optymalnie wykorzystać informacje pochodzące z rynków finansowych, jak i ogólnie dostępne dane na temat technicznych rodzajów ryzyka ubezpieczeniowego. W celu zachowania jak największej spójności między regulacjami w zakresie wypłacalności i rachunkowości wymogi wypłacalności powinny się opierać w szczególności na wycenie ekonomicznej całego bilansu. Natomiast biegli rewidenci w zakresie wzmocnienia nadzoru nad zakładami ubezpieczeń i ochrony ubezpieczających powinni zostać zobowiązani do niezwłocznego informowania organu nadzoru o wszelkich faktach, które mogą wywołać poważne konsekwencje dla sytuacji finansowej bądź struktury administracyjnej zakładu ubezpieczeń.

Zakończenie

W związku z powyższymi problemami Komisja Nadzoru Finansowego [Baluta 2013] sformułowała następujące postulaty w zakresie polityki rachunkowości w związku z wprowadzeniem MSSF 4 faza II:

- należy doprecyzować problemy związane z połączeniami spółek, które wystąpiły przed datą bilansową pierwszego zastosowania standardu;
- należy koniecznie doprecyzować niektóre kwestie zawarte lub pominięte w standardzie, takie jak np. należności z tytułu niezapłaconych składek, przepływy przed początkiem okresu ochrony;
- występuje brak spójności pojęć między dyrektywą Wypłacalność II a MSSF 4 faza II;
- należy koniecznie przygotować przykłady obrazujące problematykę MSSF 4 faza II.

Jednocześnie wprowadzenie w życie dyrektywy Wypłacalność II spowoduje, że zakłady ubezpieczeń prowadzące działalność w krajach Unii Europejskiej będą zobowiązane do prowadzenia dwóch odrębnych systemów sprawozdawczości. Zgodnie z wymogami wymienionej dyrektywy zakłady ubezpieczeń

i reasekuracji będą musiały sporządzać sprawozdania o ich wypłacalności i publicznie je ujawniać¹.

Bibliografia

- Baluta, B., 2009, *Nieprawidłowości w sprawozdawczości finansowej zakładów ubezpieczeń*, PIU, Warszawa.
- Baluta, B., 2013, *Opinia Komitetu Standardów Rachunkowości do dokumentu IASB ED Insurance Contracts*, KNF, Warszawa.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wypłacalność II), Dz.Urz. U.E. L. 335 z 17.12.2009 z późn. zm.
- Dyrektywa Rady 91/674/EWG z dnia 19 grudnia 1991 r. w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń, Dz.Urz. L 374 z 31.12.1991 z późn. zm.
- Gad, J., 2013, *Cechy jakościowe informacji zawartych w raporcie biznesowym w świetle potrzeb informacyjnych dawców kapitału*, w: Zarzecki, D. (red.), *Zarządzanie finansami. Finanse publiczne, instrumenty rynku finansowego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 62 (766), s. 545–555.
- Gąsioriewicz, L., 2002, *Sprawozdawczość finansowa zakładów ubezpieczeń w Unii Europejskiej*, w: Monkiewicz, J. (red.), *Ubezpieczenia w Unii Europejskiej*, Poltext, Warszawa.
- Karmańska, A. (red.), 2003, *Rachunkowość finansowa zakładów ubezpieczeń. Pojęcia. Problemy. Zadania*, Difin, Warszawa.
- Krajowy Standard Rachunkowości nr 7, *Zmiany zasad (polityki) rachunkowości, wartości szacunkowych, poprawianie błędów, zdarzenia następujące po dniu bilansowym – ujęcie i prezentacja*, Dz.Urz. MF z 2012 r., poz. 34.
- Międzynarodowy Standard Rachunkowości nr 8, *Zasady (polityka) rachunkowości, zmiany wartości szacunkowych i korygowanie błędów*, Dz.U. UE 13/t.32 z 13.10.2003 r. z późn. zm.
- Międzynarodowy Standard Sprawozdawczości Finansowej, nr 9, *Instrumenty finansowe*, Dz.U. L 360 z 29.12.2012 z późn. zm.
- Polski rynek ubezpieczeniowy 2004–2010*, 2010, *Polish Insurance Market*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/pgwf_polski_rynek_ubezpieczeniowy_2004-2010.pdf [dostęp: 10.04.2014].

¹ Zagadnienie to przekracza ramy niniejszego artykułu i będzie przedmiotem dalszych badań.

Praktyczny przewodnik po MSSF. Zawiera porównanie MSSF z ustawą o rachunkowości, 2013, Infor Biznes, www.deloitte.com/view/pl_pl/pl/ccebe7222c10e110VgnVCM-100000ba42f00aRCRD.htm (dostęp 15.09.2013).

Soleniec, W., Mandela, M., 2013, *Zamknięcie ksiąg rachunkowych według polskich i międzynarodowych standardów rachunkowości oraz projekt MSSF 4 faza II*, PIU, EY, Warszawa.

Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 2013, poz. 330 z późn. zm.